

OD FENOMENA DO MODELA U povodu Lasićeve Zagorka

Suzana Coha

(Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet – Zagreb)

U prvome dijelu rada naznačuju se osobitosti čitateljske i književnopovijesne recepcije Zagorkina “lika i djela” te se, kao ključni prilozi koji su prethodili suvremenim (ponajviše kulturnom i feminističkom teorijom inspiriranim) interesima za navedenu autoricu, ističu Hergešićev predgovor njezinim *Sabranim djelima* (1963) i Lasićev *Uvod u monografiju Marije Jurić Zagorka* (1986). Specifičnosti potonje knjige akcentuiraju se u zaključnome poglavlju, poenta kojega je usmjerena prijedlogu mogućih poveznica između Lasićeve i Zagorkinog stvaralačkog habitusa i etosa.

Ključne riječi: Marija Jurić Zagorka, Ivo Hergešić, Stanko Lasić, recepcija, popularna književnost

1. DA BI SE BIO “NETKO”, (NE) MORA SE BITI “MUŽ NA MJESTU”

Bitno s vremenom postaje nebitnim, a ono smiješno ili apsurdno temeljnim (Lasić, 1986: 66).

“Marija Jurić-Zagorka, prva žena novinar u jugoistočnoj Evropi, snažan i napredan publicist, autor mnogih popularnih romana, zauvijek je napustila svijet 30. studenoga 1957. u 84. godini života” (Đorđević: 8). Navedenome

će iskazu o smrti žene, čiji je datum rođenja donedavno bio nepoznanicom,¹ i ne nužno pretjerano pomno feminističko čitanje lako pronaći zamjerku. Kada bi dotična rečenica kojim slučajem dopala u ruke nek-om/-oj lektor-u/-ici, osviješteno-me/oj o pitanju etičkih i političkih implikacija (ne)slaganja gramatičkoga roda stanovitih riječi i roda na koji one referiraju, valjalo bi bez sumnje ispraviti pokoji detalj. Pretpostavljena bi lektorska intervencija zasigurno rezultirala konstatacijom kako je “prva žena novinar” (ili novinarka) u Hrvata bila “snažna” i “napredna” “publicistkinja” i “autorica” popularnih romana.

Slična primjedba mogla bi se uputiti i naslovu knjige iz koje je netom istaknuta rečenica citirana - zbirci reportažno-biografskih sastavaka, naslovljenoj *Zagorka – kroničar (!) starog Zagreba*, autora Bore Đorđevića (Zagreb, 1965). Rečena je publikacija objavljena kao svojevrsan dodatak ediciji što ju je g. 1963. pokrenula izdavačka kuća Stvarnost, koja se – usprkos stanovitim “postojećim” mišljenjima “da literarni opus Marije Jurić-Zagorke ne predstavlja posebnu umjetničku vrijednost” – odlučila za “sistematsko štampanje njenih djela u ozbiljnijoj opremi (za razliku od ranijih periodičnih novinskih nastavaka)” (Izdavač, u ibid.: 5). Kako se, osim rečenoga, navodi, zbog toga što se u dotičnoj knjizi, sastavljenoj “na osnovu autentičnih [između ostalih, i Zagorkinih autobiografskih] dokumenata” (ibid.: naslovnica), nije moglo izbjeći “izvjesna Zagorkina pretjerivanja” (ibid.: 5), nakladnik je kao uvod u njezina sabrana djela (*Grička vještica*, Zagreb,

¹ Svi su Zagorkini biografi morali, tvrdi Ivo Hergešić, zapeti “već na prvom koraku” (X): “Marija Jurić Zagorka rodila se... Nema sumnje da se rodila, ali koje godine? Da li se rodila 1876, kako tvrdi Prohaska u svom *Pregledu savremene hrvatsko-srpske književnosti*, ili 1873, kako nalazim u rukopisnom zadatku Horvatove *Povijesti novinstva u Hrvatskoj*. Ili pak 1879. u čemu se slaže album *Znamenitih i zaslužnih Hrvata sa Spomen-knjigom Obzora*, Minervinim *Leksikonom* i *Sveznanjem?* [...] sama Zagorka priznaje indirektno samo jednu od navedenih godina, ali se dvije stranice dalje pomlađuje za dvije godine, da bi se na koncu za jednu postarala” (ibid.: X-XI). “Izmoren tolikim računskim operacijama te imajući razumijevanja za slabe računđizije (a Zagorka je uvijek bila slabi ‘račundžija’, i onda kad je mislila da postupa lukavo i mudro)”, sjetit će se Ivo Hergešić, “kazališnih i filmskih priručnika koji načelno ignoriraju datum rođenja, ako se radi o zvijezdama ženskoga roda”, zaključujući, s pomalo mačističkim prizvukom, kako je to “s gledišta povijesnog pozitivizma nedopustivo, ali je ljudski i te kako shvatljivo” (ibid.: XI). Enigmu točnoga datuma rođenja poznate hrvatske spisateljice riješit će, napokon, Slavica Jakobović-Fribec, koja 2006. g. objavljuje članak “Marija Jurić Zagorka: protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma”, u kojemu obznanjuje kako je, istražujući Matičnu knjigu rođenih (krštenih) župe Rakovac od 1858–1878. u Državnom arhivu Republike Hrvatske u Zagrebu, otkrila da je Marija Jurić rođena 2. ožujka 1873., da bi dan kasnije bila krštena kao Marianna.

[1963]²) objavio predgovor uvaženoga književnog povjesničara, osnivača Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, dr. Ive Hergešića – kako bi “čitaoci” mogli “kritičnije i objektivnije ocijeniti njezinu ličnost i vrijednost njezinih romana” (Izdavač, u Đorđević: 5).

Tako je Marija Jurić – “legendarna Zagorka” (Hergešić: V) – kao “prva žena-novinar u Hrvatskoj (i ne samo u Hrvatskoj nego u Srednjoj Europi)” (usp. *ibid.*), i to kao “rođeni novinar, novinar od ‘rase’” (*ibid.*: X), kao “politički reporter” (usp. *ibid.*: XIV), ali i kao “Zagorka-pripovjedač” i “uspješni dramski autor” (*ibid.*: XVII), ukratko, kao “društveno-književno-novinarski fenomen naše nedavne prošlosti” (*ibid.*: VI) – posredstvom respektabilne zagrebačke nakladničke kuće i s elaboratom uglednoga fakultetskog profesora, koji se odvažio tom “fenomenu” pristupiti “ozbiljno, s dužnim poštovanjem, ne bojeći se aure smiješnosti koja za života, pa i nakon smrti, prati ovu [tj. Zagorkinu] tragičnu pojavu” (*ibid.*: XXI) – pripuštena u kanon hrvatske književnosti. I u Hergešićevu je slučaju, kao i u slučaju Bore Đorđevića, Zagorka uglavnom reprezentirana u muškome rodu.

Konstatirajući kako je neki “njemački fićfirić, tipični ‘petokolonaš’ ocijenio nekoć njezino pisanje kao šundliteraturu za kravarice”³, zaključit će Hergešić da je “kravarica” nestalo, “ali ostade šund, čemu pripomažu nehotimice dobronamjerni propagandisti Zagorkinih djela” (*ibid.*: XVIII). Smatra, stoga, da je došlo vrijeme “da se Zagorkina legenda sa svim što je u toj legendi pozitivno i što je negativno, svede na pravu mjeru” (*ibid.*). Pretpostavke citiranoga suda su jasne, premda ne do kraja eksplicirane. Hergešić implicira kako je njegov osobni habitus uvaženoga književnog povjesničara i sveučilišnoga profesora (a te bi kategorije trebale svjedočiti o kompetentnosti zagarantiranoj ne samo društvenim statusom/ ugledom i

² Hergešićev je predgovor objavljivan i u kasnijim izdanjima *Gričke vještice* (1972; 1976; 1982; 1985).

³ “[...] najteža riječ koja će se prilijepiti na Zagorkina leđa i pratiti je do smrti: *ona je pisac šund literature za kravarice*” (Lasić, 1986: 101) potekla je iz pera “uglednoga zagrebačkoga gospodina, utjecajnoga kazališnog kritičara, uzora mode i elegancije zagrebačke gospode, posebno ‘zlatne mladeži’” (usp. *ibid.*) Ota Krausa, koji je, povodom izvedbe njezinih drama, g. 1901. u *Agramer Zeitungu* napisao: “... pljeskali su toj komediji samo đaci stojeći parter i ‘Ochsen-galerija’ (...) Ova opskurna uličarska masa burno je tražila autoricu, ali se ona nije mogla pokazati jer je upravo u staji došla krave. Sama komedija odiše po staji i kulturna publika odgovorit će na ovo svojim odsustvom. Izjavljujem da naše društvo mora jednom zauvijek s njom obračunati i neka svi upamte sve, što ova autorica piše, što je napisala ili što bi imala drskosti napisati, jest i ostaje za sva vremena i za sve generacije šund literatura za kravarice” (prev. B. Đorđević, prema: Lasić, 1986: 101).

institucionalnom moći već i njihovom pretpostavkom – ukusom oblikovanim poznavanjem lijepe književnosti, njezine teorije i prakse realizirane kroz povijest, i to u svjetskim okvirima) stanoviti jamac *ispravnoga* iznalaženja “prave mjere” (tj. vrijednosti) Zagorkine književnosti.⁴ Ukus poduprt znanjem – a potvrđen pozicijom u društvenoj hijerarhiji, odnosno u njezinoj kulturnoj domeni – koji je u Zagorkinu djelu osim “šunda” pronašao i nešto drugo (nešto “više” i “bolje”), trebao je opravdati na prvi pogled neozbiljnu gestu ozbiljne izdavačke kuće, koja se “iz obzira prema ovoj neumornoj spisateljici” (Izdavač, u Đorđević: 5), odlučila na objavljivanje njezinih romana u tvrdome uvezu i luksuznoj opremi.

S obzirom na to da je Zagorka pisala instant-romane, po narudžbi, u žurbi, diktirana tempom izlaženja listova i časopisa u kojima su oni publicirani kao feljtoni, konstatirat će Hergešić kako je u njezinoj spisateljskoj ostavštini “štošta ostalo nedorečeno, štošta isforsirano” (XVI). Opraštajući joj, ipak, takvu vrstu nedostataka kao nešto na što ju je prisilila situacija, “mjeru” će njezine književnosti pokušati komparatistički ispitati, uspoređujući je sa svjetski poznatim autorima, ali i s predstavnicima domaćega književnog kanona:

I Dickensu je prigovoreno da je kompozicija njegovih romana labava, da je ponekad nedosljedan i površan, a klasične su omaške velikog Cervantesa koji suprugu Sancha Panze zove jednom ovako, drugi put onako, a magarac koji je ukraden u jednom poglavlju, pojavljuje se kao nekim čudom u sljedećem. A što bismo rekli o Dumasu u koga se Zagorka jamačno nije ugledala (niti se pisac *Triju Mušketira* i *Grofa Monte-Christa* ugledao u Zagorku), ali je njihova inspiracija, njihova metoda rada vrlo slična. Pa Eugéne Sue, pisac *Pariskih tajni*, koga su njegovi suvremenici, ne sasvim bez razloga znali izjednačiti s Balzacom... U našoj sferi našli bismo također primjera koji Zagorkin pripovjedački opus osvjetljuju sa novog stanovišta.

⁴ Činjenicu da jezik “dobiva svoj autoritet izvana”, odnosno da “upotreba jezika, to jest i način govorenja i građa diskursa, ovisi o društvenom položaju govornikovu, jer je tim položajem uvjetovana njegova mogućnost pristupa jeziku instituiranja, službenom, ortodoksnom, legitimnom govoru” opsežno argumentira Pierre Bourdieu u knjizi *Što znači govoriti?* (91). Prema navedenom autoru “simbolička djelotvornost riječi ostvaruje se jedino onda ako onaj tko joj je podvrgnut priznaje onoga tko je vrši kao ovlaštenog za tu funkciju ili – što izlazi na isto – ako u samozaboravu, podvrgavajući se toj djelotvornosti, nije uopće svjestan da je, potvrđujući je svojim priznanjem, sudjelovao u njezinu utemeljenju” (ibid.: 101). O “učincima”, pak, “znakova i insignija – akademске titule, izdavačke kuće ili, jednostavno, imena i prezimena – po kojima se razaznaje autorova pozicija u [...] hijerarhiji” usp. ibid.: 146.

Držim da bismo znalačkim izborom odlomaka iz Ferde Becića i Higinia Dragošića, Josipa Eugena Tomića, pa i samoga Šenoe mogli i vrsnom kakvom stilističaru zadati posla, kad bismo od njega zatražili da ustanovi tko je autor (ibid.: XVI–XVII).

Netom opisanim projektom izdavačke kuće Stvarnost poduzet je, dakle, spomena vrijedan korak ka revalorizaciji Zagorkine književnosti, korak legitimiran onovremenim trendovima u hrvatskoj znanosti o književnosti (s naglaskom na historicističko-pozitivističkoj obradi autorove biografije, analizi sadržajnih, kompozicijskih i stilskih značajki teksta te komparaciji promatranoga autorskog opusa s manje ili više srodnim, domaćim i svjetskim, književnim naslovima).

Premda u ponešto različitome smislu od Hergešićevih ocjena, Zagorki su, bez obzira na mnoga “stručna” i “kritičarska” osporavanja⁵, i brojni njezini suvremenici priznavali neumoran, svestran, po mnogo čemu vrijedan, etički i politički korektan, nacionalno i prosvjetiteljski angažiran, književni, publicistički i općenito društveni rad. Između pozitivnih sudova što ih je o njoj dijelio niz uglednih intelektualaca, umjetnika i političara, “od Strossmayera do Masaryka, od Kranjčevića do Supila...” (Hergešić: IX), Zagorka se posebno ponosila čašću koju joj je iskazao potonji od nabrojanih, kada joj je, aludirajući na to što je zbog “odanosti domovini” odbila ponuđeno namještenje u *Pesster Loydu*, napisao: “Zagorčice, Vi ste muž na mjestu” (Zagorka, 1953: 40).

Sagledavajući strategije Zagorkine “emancipacije” u javnome prostoru njezina vremena s jedne i proces integracije stvaralačkoga joj opusa u kanon nacionalne književnosti s druge strane, nameće se analogija što će je, možda najbolje, ilustrirati jedna poznata epizoda iz njezina života – kada je, naime, po autobiografskome svjedočenju, izrazila želju da piše za prestižne zagrebačke novine, suočila se s prezirnom odbijenicom:

⁵ Između poznatijih osporavanja i kritika, od kojih se neki spominju u ovome tekstu (Mazzura, Kraus), znakovita je, primjerice, recepcija Zagorkina djela A. G. Matoša: “‘Istina, ne samo da su drugi muškarci protiv toga, da se žene pletu u muški posao, nego pogledajte mene, ja – ja, lično, moderni književnik, ja sam napadao vaše pero i napadati ću, makar priznajem, da posjedujete talenta i moglo bi se od vas nešto napraviti, ali ja vas moram napadati i kazati, da ste nesposobni zato, jer ste svojim satirama i uspjehom u inozemstvu kao novinar pobudili u ženama uvjerenje, da bi one ipak mogle posjedovati sposobnosti, da rade kao i mi! [...] Ja ne mogu živjeti od pera, koji sam pozvan od prirode po mojem velikom talentu, a vi, neznatna pojava s vašim malim talentom možete! Eto čak i dižete tiražu jednom listu.’” (Zagorka: *Što je moja krivnja* (1947), u Brešić: 474).

– Tko hoće pisati, draga moja, taj mora biti – netko! Mora biti rođen, predestiniran za takvo uzvišeno zvanje. Vi ste ipak malo odviše drski! Dotrčali ste s ulice i velite: želim pisati! Nije čudo da se čovjek mora nasmijati!... (prema Đorđević: 21).

Zagorkin “izraziti protivnik od samog početka”, tvrdi Lasić, bio je Šime Mazzura, “predsjednik Dioničke tiskare, predsjednik Ravnateljškog vijeća, najmoćniji čovjek u ‘Obzoru’” (1986: 68). “Za njega je Zagorka bila ‘baba’ bez imena i ugleda, nitko i ništa, ‘zagorska kravarica’, zaražena ‘socijalističkim mentalitetom’ i ‘feminističkim novotarijama’” (ibid.). Svrstavajući se, bez sumnje, na “Zagorkinu stranu”, i primjedba Stanka Lasića, bez obzira na svoju nedvojbenu kritičku intonaciju, ako već ne podržava, onda svakako odražava, uvjete i učinke u Zagorkino vrijeme vladajućega, a u Lasićevu vremenu neprevladana – metropolskoga, buržoarskog, (malo)građanskog, maskulinog, mačističkog diskursa:

Mlada, neugledna, loše odjevena, neprivlačna ali po nisku rastu upadljiva žena, bez dokumenata, na bijegu od muža, bez prijatelja, bez podrške, bez novaca, a s nevjerojatnom ambicijom da uđe u najrenomiraniji hrvatski dnevnik, u dvorac hrvatskog novinstva! Situacija naprosto fascinantna [...] (ibid.: 53).

Ili:

Lako je zamisliti reakciju toga visokog, dostojanstvenog, hladnog, ironičnog, racionalnog, bogatog i elegantnog muškarca uvjerenog u superiornost muške inteligencije u prisutnosti te pretjerano sitne, neugledne, temperamentne, dobroćudne, sentimentalne, siromašne i loše odjevene žene (ibid.: 75).

Usprkos svim, na omalovažavajućim predrasudama utemeljenim, očekivanjima, Zagorka je ipak (p)ostala “netko”. Međutim, da bi se ostvarila kao “netko”, tj. kao djelatan faktor u društvenim zbivanjima svojega vremena, morala se potvrditi u sferi “muških poslova”.⁶ Da bi, pak, postala

⁶ U svojem je “muškom angažmanu” Zagorka osobito uživala, a vlastitu je “ženskost” skrivala pod muškim odijelima u koja se, poput brojnih svojih romaneskih junakinja, presvlačila kada se to pokazalo potrebnim. Opisujući svoj doprinos uređivanju *Obzora*, Zagorka je svjedočila kako ju je državni odvjetnik poučio “da je ženi mjesto u kuhinji, salonu i crkvi (ono o salonu bijaše njegova dosjetka, jer se inače kazivalo – naravno njemački – Küche, Kinder, Kirche), a da se ne bavi politikom. ‘Ova uputa me je potakla – veli Zagorka – da baš činim protivno. I tako je u mojem stanu i u redakciji imao akcioni odbor svoj glavni štab (i ja sam bila član); tu su uredi za informacije, za korespondenciju s pokrajinom, stanica za snabdijevanje uhićenika (dnevno pravimo preko hiljadu paketa), maskiramo kurire, progonjene demonstrante, držimo

“netko”, tj. poznato i priznato ime u kontekstu nacionalne književnosti, morala se afirmirati kao “pisac”, sa svim implikacijama što ih sa sobom nosi u navedenu riječ upisana gramatička kategorija muškoga roda.⁷ Jedini način da se realizira i kao djelatan subjekt i kao prepoznatljiv objekt, kako u svojoj, životnoj i življenoj, praksi, tako i u književno-znanstvenim i historiografskim prikazima konstruiranima (p)o toj praksi, bio je da se njezin ženski, identitet (trans)formira po modelu uzornoga “muža na mjestu”⁸, kakvima su se, uostalom, držali i oni s kojima su je uspoređivali, kao i oni koji su njezinu osobu i njezin rad, bilo pozitivno, bilo negativno procjenjivali.

2. RUBNO KAO DIO CJELINE ILI NUŽAN LEGITIMACIJSKI OKVIR?

Ali kada me proglase književnikom, onda me mogu napadati koliko ih volja, a što me više napadaju, to je moja ovisnost od poslodavaca veća, moje ropstvo i njihova tiraža – osigurani (Zagorka: *Što je moja krivnja* (1947), u Brešić: 487).

Prije daljnjega razmatranja čitateljske i književnopovijesne recepcije Zagorkina “lika i djela” valjalo bi podvući tezu o relativnosti tvrdnji s kakvima se, posebice u zadnjih nekoliko godina koje su prethodile obilježavanju polustoljetne obljetnice Zagorkine smrti, moglo suočiti u stanovitim prilikama – naime da su njezin život i njezino djelovanje za hrvatsku čitateljsku

sjednice na tavanu ili pod kakvom mašinom, a cijelom tom pogonu postavila je omladina na čelo mene. Kad svršavamo u redakciji, idem na burnu ulicu, čas u muškom, čas u ženskom odijelu, nosim naloge vođama, gdje i kada valja zapjevati podoknicu kamenjem... A svuda u tom radu pomažu mi članice nedozvoljenog kola radnih žena...” (prema Hergešić: XIV).

⁷ U rečenome je smislu korisno uputiti i na činjenicu da se Zagorka, poput nekih drugih hrvatskih autorica koje su publicirale tekstove u javnim glasilima, također znala potpisivati muškim pseudonimima, od kojih je možda najpoznatiji M. Jurica Zagorski. Usp. npr. Lasić, 1986: 42.

⁸ Zagorka ne samo da je s ponosom prihvaćala primjedbe o svojim “muževnim kvalitetama”, nego je na “muževnim” kategorijama svojega identiteta insistirala i u autoreprezentacijama. U članku “Kako je nastao i razvijao se ‘Ženski List’?”, objavljenome u istoimenom glasilu, kojemu je bila urednicom, ističe: “Jednog dana pozvali su me i upitali: da li bi htjela uredjivati jedan modni list. Za *novinara*, koji je 25 godina radio politiku, kriminal, sabore i ženske rubrike feminističko-socijalnog sadržaja, ovaj je upit čudno zvučio! [...]” (*Ženski list*, 1929, 12: 8, kurziv S. C.).

publiku te u kontekstu hrvatske književne znanosti ostali nepoznati i nepriznati. Ako takve tvrdnje nisu netočne, onda su svakako simplificirane – slučaj Zagorka vs. hrvatska čitateljska publika, s jedne, odnosno hrvatska književnopovijesna znanost, s druge strane, svakako je kompleksniji nego što se spomenutim konstatacijama nastoji sugerirati. Senzacionalističke reklamne krilatice “od sveščica do tvrdih korica” (usp. npr. Mustapić, 2004), kakvima je, između ostalih, popraćeno, inače po mnogo čemu dragocjeno, reizdanje Zagorkinih sabranih djela u nakladi Školske knjige⁹, čini se manje senzacionalnim ako se u vidu ima činjenica da su između jeftinih sveščica i skupih korica Zagorkinih romana kojima se oduševljavaju današnje generacije, hrvatskoj čitateljskoj publici desetljećima unazad bile dostupne manje ili više “tvrde” korice i korice, manje ili više “glamuroznih” izdanja istih tih romana. Ako je, dakle, u slučaju recepcije Zagorkine književnosti moguće evidentirati stanovite probleme, onda se oni nikako ne bi mogli svesti pod nazivnik nedostupnosti čitateljskoj publici. Ljubitelji Zagorkine književnosti (a da ih nije bilo malo, svjedočila bi sigurno analiza broja prodanih ili iz različitih knjižnica posuđivanih primjeraka njezinih romana, koji su, u drugome od rečenih slučajeva, doduše, rijetko kada bili na policama pa se za njih moralo ugovarati rezervacije), mogli su bez poteškoća većih od one što ju je Hergešić opisao kao opasnost da se na sebe navuče “aura smiješnosti” zadovoljiti svoje čitateljske afinitete.

Tvrditi kako je bit Zagorkina slučaja u izostavljanju njezina djela iz vidokruga hrvatske znanosti o književnosti, također je svojevrsno pojednostavljivanje problema.¹⁰ Pitanja o tome je li se Zagorku čitalo i je li se o njoj

⁹ Kvaliteti rečenih izdanja doprinose zanimljivi i iscrpni znanstveno-esejistički pogovori kojima su oni popraćeni. Usp. Nemeć, 2004. i 2006; Grdešić, 2006. i 2006a; Kolanović, 2006. i 2006b.

¹⁰ Kao potvrdu rečenoga valjalo bi, kao neizostavne i u određenome smislu “prekretničke”, izdvojiti ranije spominjanu studiju Ive Hergešića te, također već spomenutu, monografiju Stanka Lasića – a potom i analize Zagorkinih romana Ljerke Sekulić (1973), Mire Sertić (1973: 124–129), Branimira Donata (1977. ili 1984. i 1988. ili 1990), Alide Matić (1987), Krešimira Nemeća (1998: 74–79; 2004; 2006), Pavla Pavličića (1989), Dunje Fališevac (2002. ili 2003), Tatjane Jukić (2005), Maše Grdešić (2006; 2006a) ili Maše Kolanović (2006; 2006a; 2006b). Zagorkin je autobiografski tekst *Što je moja krivnja* uvršten u *Autografije hrvatskih pisaca* priređivača Vinka Brešića (1997: 451–497), njezina drama *Jalnuševčani* u cijelosti je objavljena u *Hrvatskim pučkim igrokazima XIX. st.* Nikole Batušića (1973: [471]–[554]), a ulomci su joj izašli u *Antologiji hrvatskog humora* Fadila Hadžića (1999: 166–168) te u *Hrestomatiji novije hrvatske drame* Borisa Senkera (2000: [105]–112). Ulogu Zagorkine i njezine književnosti u odnosu spram “ženskih” (i)li feminističkih pitanja na različite načine razmatraju npr. Dunja Detoni Dujmić (1998: 153–167), Lydia Sklevicky (1996: 245–247), Maša Grdešić (2005) ili Slavica Jakobović-Fribec (2006).

govorilo valjalo bi preformulirati u pitanja poput npr.: Tko je i kako Zagorku čitao i tko je i s kojim konotacijama i implikacijama o njoj, u okvirima čitateljske, “laičke” recepcije, ali i okvirima književno-znanstvene domene govorio i(li) pisao? I znači li obuhvaćanje potonjim okvirima u svakom slučaju i prihvaćanje, ili su “lik i djelo” Marije Jurić Zagorke u stanovitim znanstvenim diskursima o hrvatskoj književnosti aktualizirani (samo) kako “rubni fenomeni”, čija je (ne nužno osviještena) svrha da vlastitom drugošću i rubnošću (“ženskošću”, popularnošću, trivijalnošću) legitimiraju primat i centralnu ulogu vrijednih i najvrednijih (maskulinih, ekskluzivnih, poetički reprezentativnih) nacionalnih klasika?

3. POPULARNA KNJIŽEVNOST – KRIVNJA I(LI) ZASLUGA

Kako me književnički prvaci uče pisati šund-romane

[...] Upamtite jedno: *Publiku ne zanima što Siniša misli nego što on – dela...* [...]” (Zagorka: *Što je moja krivnja?* (1947), u Brešić: 472; 473).

* * *

Jest! Istina je! Pišem za publiku, za široke slojeve jer sam dio njihov i ništa drugo! Jest! Istina je! Pogođujem instinktima publike širokih slojeva, jer su njihovi instinkti i moji (Zagorka, 1953: 87).

Kao što su prethodni odlomci nastojali ilustrirati, bez obzira na neopravdane ili barem sumnjivim argumentima obrazložene postupke marginalizacije Zagorkina “lika i djela”¹¹, nije baš neupitna teza da je ta autorica bila potpuno izostavljena iz vidokruga hrvatske čitateljske publike ili pak iz povijesti hrvatske književnosti. Usprkos rečenomu njezino je stvaralaštvo, zahvaljujući svojoj kvantiteti, još uvijek nesistematizirano i u cijelosti znanstveno neapsolvirano, a, zahvaljujući svojoj iznimnosti, čini se kako se ono u recentnim, kulturnim i feminističkim teorijama inspiriranim, književnopo-

¹¹ Na jedan od eklatantnih primjera upozorava Stanko Lasić: “No, najstrašnija je, ako ne i posve groteskna, činjenica da je Zagorka ušla u Enciklopediju Leksikografskog zavoda SFRJ, ali s ovom ironičnom igrom slučaja: u svesku 4 (Zagreb, 1959) na strani 55. pod natuknicom *Jurić, Marija* piše: vidi Zagorka; u svesku 7 (Zagreb, 1964) na strani 737, pod natuknicom *Zagorka*, piše: vidi Jurić, Marija” (1986: 13).

vijesnim praksama doživljava zanimljivijim, inspirativnijim i “vrednijim” nego ikada prije.¹²

Ipak, ni preko toga “prije” u povijesti recepcije Zagorkina djela ne bi se trebalo olako prijeći. Hergešićev sud kako je Zagorka bila “pisac koji je tolike svoje čitaoce i gledaoce zabavio, potresao i podučio” (XXI), toj je spisateljici (makar postumno)¹³ otvorio vrata nacionalnoga kanona (premda se, prolazeći obred kanonizacije, morala prilagoditi maskulinim kodeksima, pa je kao *pisac*, i to prvenstveno kao Šenoin *nasljednik* (epigon?), zadržana na rubu, koji je, osim za druge trivijalne žanrove, bio rezerviran i za, u odnosu na reprezentativnu književnost matičnoga joj vremenskog konteksta, anakrone, popularne, povijesne romane).

Kao i Hergešiću, ali i ranijim komentatorima Zagorkine javne, i u okviru nje književne djelatnosti kao, uostalom, i autorici samoj, i Lasiću se, sudeći prema iskazima u njegovome monografskom djelu, izrazito važnima čine Zagorkine “muževne akcije i zasluge.” Ne nalazeći da je kontradiktoran navedenima, i Hergešić i Lasić ističu i Zagorkin feministički angažman, što ga je također i sama Zagorka izdvajala kao presudan u mnogim vlastitim životopisnim epizodama. Iz njezinih autobiografskih spisa saznajemo, navodi Lasić, da se “osim u političkoj borbi protiv Khuena, angažirala i u borbi protiv ‘švapčarenja’ i u borbi za prava žena” (1986: 75), pa su “protiv nje počeli kružiti plakati u kojima je nazivana ‘antikulturalna sufražetka’, ‘švabozderka’ i ‘odurni Mannweib’ (muškarača)” (ibid.: 76).

Interpretirajući Zagorkin aktivizam na temelju njezina teksta *Što je moja krivnja*, Hergešić smatra jezgrom njezina feminizma “praktični socija-

¹² Osim što je posljednjih godina povećana produkcija znanstvenih tekstova posvećenih Zagorkinoj književnosti, u tome je vremenskom razdoblju jedan od njezinih romana (*Kći Lotrščaka*) uvršten u popis školskih lektira. Da joj je stvaralaštvo prepoznato kao izazovan predmet interesa novih istraživačkih paradigmi, aktualnih u suvremenoj hrvatskoj znanosti o književnosti, svjedoči i to što se Zagorka našla u naslovu jednoga od kolegija na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (naslov kolegija je *Zagorka, kulturalni studiji i feminizam*, a njegova voditeljica je Maša Grdešić, detaljnije usp. http://www.ffzg.hr/kompk/syllabus07_08/syllabus%20zagorka.doc).

¹³ Po negativnim ocjenama što ih je za vrijeme svojega života dobivala od službene kritike ili od vlastite struke, Zagorka ni u okvirima domaće, ni u okvirima svjetske književnosti ne predstavlja izniman slučaj. Stanovite razlike u odnosu na muške spisatelje, ipak, postoje. Dok se potonjima moglo prigovarati zbog svojstava imanentnih njihovoj književnosti, ali i zbog njihova podrijetla, socijalnoga statusa ili političkog opredjeljenja, npr., u Zagorkinu su slučaju negativne kritike, pored svega nabrojenog, kao jedan od glavnih “minusa”, mogle navesti i činjenicu da je riječ o – ženi.

lizam povezan s borbom za ženska prava” (XIX), a kao glavne oponente Zagorkinim nastojanjima, navodi one koji se smatraju tradicionalno krivima za sve domovinske nevolje još od preporodnih vremena – Mađare i Nijemce “kao nacionalne neprijatelje” (usp. *ibid.*: XVIII) te “tri kategorije žena” – “presvijetle” i njihove prirepke u Gospojinskom klubu, intelektualke koje se ponose svojim akademskim titulama i žene koje bi valjalo prodrmati, što će reći odgojiti, jer nisu društveno svjesne” (usp. *ibid.*: XIX). Hergešićevi se, ne treba ni isticati, “stalnim mjestima” dominantnoga diskursa potkrijepljeni, stavovi u pogledu Zagorkinih “najvećih ograničenja” poklapaju s onima što ih je i sama autorica često eksplicirala:

Da je bila obrazovanija, da nije bila u najvećoj mjeri autodidakt; da odnosi između njezine obitelji i tadašnjih feudalaca nisu bili izrazito služinski; da je bila za glavu viša i privlačnije vanjštine; da je kako-tako materijalno osigurana i da je bolje ćudi, što će reći manje ponosna i manje poštena – njezina bi situacija bila zacijelo povoljnija. I ono što je možda najvažnije: da nije žensko (*ibid.*).

Poput potonjega, i raniji navodi svjedoče da je javnu sliku o sebi Zagorka najvećim dijelom kreirala sama. Upravo su se njezini autobiografski tekstovi pokazali najutjecajnijim medijem “općepoznatih” tvrdnji o fizičkoj neuglednosti i odbačenosti od svih. Nikome kao i da ne pada na pamet posumnjati u takve i slične konstatacije, usprkos nekim postojećim drugačijim, eksplicitnim ili implicitnim, tekstualnim “tragovima”¹⁴, pa čak ni usprkos

¹⁴ Navedena razmišljanja mogao bi oprimjeriti članak *Dr. Milan Hodža o Zagorkinom radu*. Tekst je objavljen u br. 7. g. 1931. u *Ženskome listu*, povodom obilježavanja tridesete obljetnice Zagorkina rada, za vrijeme njezina izbjavanja (jer svojim suradnicima, inače, nije dopuštala tiskati priloge o sebi). Popraćen je uredničkom napomenom: “Čehoslovački ministar prosvjete i sveučilišni profesor dr. Milan Hodža stavio nam je na raspolaganje ovaj svoj članak.” U prilogu, između ostaloga, stoji: “Ima tome upravo četvrt vijeka, kad je kraljevina Hrvatska iz svoga sabora u budimpeštanski parlament prvi put izaslala delegaciju doista neodvisnu, demokratsku i narodnu. [...] Na takvom odsjeku Vaše i naše povijesti političke jednoga dana pojavi se u kuloarima peštanskoga parlamenta hrvatska novinarka. To bijaše senzacija! Literarni svijet u Budimpešti onoga vremena rado se je hvalisao svojim modernizmom; bijahu u njemu takodjer zastupane ženske neobičnih talenata, ali mađarske političke novinarke do onda nije bilo. [...] prvih dana Zagorkina novinarstva u parlamentu zaboravilo se na Supilku, na Lorkovića, na Rojca, na Popovića, na Svetozara i mađarski se kolege ono nekoliko dana nijesu skandalizirali radi toga, što se hrvatski delegati usudjuju u budimpeštanskom saboru govoriti hrvatski, nego radi hipermodernizma, kojega su vidjeli u tome, što je zagrebački ‘Obzor’ u Budimpeštu poslao prvu političku urednicu onoga doba. Gospodja Zagorka brzo je zavladała situacijom. Tko bi se od mađarskih ministara i narodnih zastupnika – već iz same uljudnosti – bio usudio otkloniti malu elegantnu damu, čija su pitanja bila pogibeljno inteligentna, opaske točne,

dostupnim fotografijama autorice, koje otkrivaju da njezina “ružnoća” (pojam, inače, ne samo relativan, nego i, poput ostalih kvalifikativa “prirodnih ljudskih svojstava”, kulturno konstruiran) nije ničim (barem ne u znatnijoj mjeri) odudarala od “ljepote” neke druge “prosječne” žene.

Povodeći se za mnogim Zagorkinim autoreprezentacijama, Hergešić se u jednome od njih ipak odmiče. Dok je Marija Jurić vlastitu posvećenost pisanju književnosti smatrala vrstom “krivnje”, naglašavajući kako njezini romani nisu nikakva umjetnost, već samo plod žrtve što ju je podnosila zbog vlastite egzistencijalne nužde i(li) zbog potrebe nacionalnoga osvješćivanja puka¹⁵, Hergešić će, potkrepljujući svoje tvrdnje, još jednom, gestom

primjedbe britke? [...] (usp.: Hodža). Osim što izražava priznanje Zagorki – političkoj novinarki, u Hodžinu je prikazu, dakle, za razliku od većine ostalih, na temelju kojih se formiralo “javno mnijenje” o njezinoj ružnoći, ona reprezentirana i kao “mala, elegantna dama”.

¹⁵ U rukopisnoj autobiografiji *Što je moja krivnja* (1947) Zagorka tvrdi kako su je na “popularno romanopisanje” natjerali njezini “neprijatelji”: Nakon što je, osvijestivši sama potrebu odvikavanja čitateljstva od njemačke literature (usp. u Brešić: 471), prvim svojim romanima polučila dobar prijem u publike, pozvana je u uredništvo *Obzora*, gdje joj je rečeno da, želi li zadržati namještenje, mora njima ustupiti svoje romane te joj je, nakon što im je poslala nacrt nekih “socijalnih” i “političkih” prijedloga, priopćeno: “Vi niste pozvani, a niti ćemo mi dopustiti, da u vašim romanima vodite nekakve socijalne i političke ideje i borbe. Ne možete nastaviti ni s vašim *Robljem* ni s *Vlatkom Šaretićem*, a još manje s ovim ludostima, koje ste nam predložili. Ostavite revoluciju po strani, to nije za žene. Žena treba da piše za žene i to samo - romantiku, dakle uzmete nešto iz historije” (ibid. 472). Priča kulminira očajničkim posipanjem pepelom: “Sto puta sam proklela taj čas, kad sam se dala onako upreći u ta kola, sve za koru kruha, da ju zaslužim – u poštenju.” [...] “Da, krivnja je moja velika, što se onda nisam zajedno s perom bacila u Savu, nego sam ostala robom reakcije i gramzljivosti” (usp. ibid.: 473; 475).

Proturječeći vlastitim, netom citiranim, iskazima, u autobiografskoj će zbirci tekstova *Kako je bilo* (1956) Zagorka sugerirati kako je za to što se počela baviti pisanjem romana zaslužan (ili kriv?) bio Strossmayer: “Strossmayer je [...] upravo meni ove riječi: ‘Vaše novele, pripovijesti i satire, koje sam čitao, dokazuju vaš pripovjedački talenat, pa sam odlučio ponukati vas, da ovakove sujete obradite u formi romana’” (61). U nastavku slijedi reprezentacija ambivalentnoga osjećaja s kojim se predala pisanju: “Koliko sam se branila pred Strossmayerom, toliko sam oduševljeno započela pisati, kad sam se našla u Zagrebu sama u svojoj sobi (ibid.).” Nakon njezinih prvih romaneskih uspjeha hrvatski će mecena, prema potonjim svjedočanstvima, od Zagorke zatražiti da počne pisati povijesne romane: “Vaša je zadaća da svojim historijskim romanima prisilite hrvatske čitaoce da dobrovoljno napuste to pogubno njemačko štivo. [...]” (ibid.: 64–65). Osjećajući nevjericu hoće li moći udovoljiti odgovornome zadatku koji joj je namijenio Strossmayer, s jedne i, uživajući u uvjetima i učincima svojega pisanja, s druge strane, Zagorka će zaključiti: “Zadaća koju mi je u Jurjevskoj ulici zadao biskup Strossmayer, postala je sada mojom životnom potrebom” (ibid.: 74). Priznajući skrušeno i(li?) izazivački, čak teatralno, kako “književnosti nije dala ništa” (usp. ibid.: 88), slavodobitno poetira: “[...] neke mi kritike stalno spočitavaju, da pišem za široke slojeve pučanstva i da pogođujem instinktima publike. Jest! Iстина je! Pišem za publiku, za široke slojeve – jer sam dio njihov i

usporedbe s priznatim, “slavnim piscima”, zaključiti kako je ta krivnja (krivnja zbog tendencioznoga pisanja o “narodnoj povijesti”, koje je nužno rezultiralo i trivijalizacijom povijesti i trivijalizacijom književnosti) i “krivnja i zasluga” (XXI):

No historiju su prekrajali prema potrebama svoje ideologije mnogi slavni pisci, dosjetivši se – poput Zagorka – da se problemi suvremenog svijeta i života mogu projicirati u prošlost, aktualizirati i, dabome, aktivizirati. Eto npr. Alfred de Vigny i njegov feudalno-antimonarhistički roman *Cinq-Mars* koji za volju piščeve teze falsificira povijest (ibid.).

Komentirajući specifično raspoloženje u kojemu je Zagorka pisala vlastite romane i stavove što ih je spram njih imala, u rasponu od nelagode do užitka i od ponosa do srama, Lasić, pak, konstatira:

[...] u svojoj je intimi odmah osjetila da bi tu mogla “biti doma”, ali joj je sistem vrijednosti kojem je pripadala branio da uživa u tom literarnom hazardu. Kreće se stoga polako, nelagodno, gotovo s osjećajem krivnje prema Rimbaudovim “romanima naših baka.” Njezino ponašanje prilikom pisanja “Kneginje iz Petrinjske ulice” (1910), pa i “Tajne Krvavog mosta” (1911–1912), slično je ponašanju poštene žene koja odlazi na zabranjena mjesta da bi napokon doživjela ljubavni užitak. Sve se to događa u najdubljoj tami i sve je prožeto željom i tjeskobom. Nitko ne zna tko je autor tih djela koja dižu tiražu dnevnih novina, pune blagajne tiskarskom poduzeću i dioničkom društvu (1986: 94).

Oslanjajući se uvelike, poput Hergešića, na Zagorkine iskaze o vlastitome životu, upozoravajući, međutim, na nedosljednost, čak i međusobnu proturječnost podataka iznijetih u ponekima od njih,¹⁶ Stanko Lasić će uvodom u nikada završenu monografiju o Mariji Jurić Zagorki dati nov biljeg promatranome recepcijskom procesu. Premda, kako se tijekom dosadašnjega razmatranja stanovitim primjerima i htjelo upozoriti, do određene mjere uvjetovan postojećim okvirima, taj će uvod, tvrdi se u nastavku teksta, osvijestiti neke, ranije zanemarivane, komponente Zagorkine književnosti, i to njezinih formalnih i sadržajnih, svjetonazorskih i ideoloških specifičnosti.

ništa drugo” (usp. ibid.: 87). Dok se u prvoj od netom prezentiranih priča Zagorka, dakle, gnuša nad vlastitim “padom” u populističku poetiku, u drugoj naglašava ponos zbog toj i takvoj poetici inherentnih “zasluga” – didaktičnosti i domoljublja.

¹⁶ Implikacije rečenoga problema detaljno razrađuje Grdešić, 2005: 216–217.

4. ZAGORKA – NE SAMO “FENOMEN PO MODELU” VEĆ I “MODEL ZA FENOMEN”

[...] sloboda koja je prožela njezin romanescni govor ugradila se u najbolje tradicije hrvatske književne, intelektualne i političke povijesti te tako osigurala Zagorki nezamjenjivo mjesto u našoj kulturi (Lasić, 1986: 66-67).

* * *

Imat ću smjelosti pa reći da joj mnogi hrvatski pisac slični (ibid.: 74).

S namjerom da se detektiraju Lasićevi odmaci od, do njegove studije aktualnih sudova o Mariji Jurić Zagorki i posebice o njezinoj književnosti, nužno je ne izgubiti iz vida tradiciju koja mu je, s obzirom na dotičnu problematiku, prethodila. Prije toga korisno se je osvrnuti i na suvremenu recepciju Lasićeve knjige, u kontekstu koje je više puta upućeno na autorovu predgovornu bilješku o tome kako je *Uvod u monografiju o Zagorki* tek uvodno poglavlje studije koja će morati pričekati na svoju realizaciju jer se on suočio sa željom da se vrati “mladom Krleži” i potrebom da “pročita nekoliko bitnih knjiga u vezi s dogradnjom literarno-teoretskog sistema” koji razrađuje, a u čiju “vrijednost trajno sumnja” (usp. Lasić, 1986: [5]; o kritičkim komentarima navedenoga Lasićeva priopćenja usp. Grdešić, 2005: 218; Jukić, 2005: 205 i Kolanović, 2006: 329). Uvažavajući pronicavost primjedbi istaknutih u navedenim tekstovima, mogao bi se citirani Lasićev predgovor interpretirati i u drugome, i to dijametralno suprotnom, ključu. Kao što je sigurno da rečeni iskaz Stanka Lasića implicira kako je Krležu pretpostavio Zagorki, a usustavljivanje svoje teorije usustavljivanju njezina romanescnog opusa, jednako je tako legitimno vjerovati i kako je, tvrdeći u istoj bilješci da je “godinama” skupljao “građu”, pisao “detaljne opaske” prilikom čitanja “Zagorkinih romana” stekavši tako “jasan uvid u osnovne etape njezine biografije”, sintetizirajući “tezu koja je povezivala njezin romanescni opus s tipološkom poviješću hrvatskoga romana” i svojim “ontološkim strukturalizmom” (Lasić, 1986: [5]), više nego rječito progovorio o važnosti što ju je pridavao spisateljici koju je, očito, pretpostavio mnogobrojnim akterima i mnogovrsnim djelima nacionalne književnosti – po mnogima “zanimljivijima” i književno-znanstvenom interesu “primjerenijima” od Zagorke. Kada bi se, štoviše, uspoređivao Lasićev “korak” s “tradicionalnim” štovanjem Krleže, s jedne, i njegov “iskorak” iz iste recepcijske tradicije, u pogledu Zagorkina stvaralaštva, s druge strane, potonji bi se slučaj mogao doimati u određenome smislu čak znakovitijim.

Na sličan način kao i Hergešić, koji je za “mjerom Zagorkine književnosti” tragao svrstavajući je u red “slavnih” stranih i domaćih autora, omjeravajući mane i vrline njezine književnosti s njihovima, i Lasić će ustanoviti kako je, primjerice, Zagorkin roman *Kneginja iz Petrinjske ulice* (1910) komponiran kao “svojevrsna sinteza pustolovnog romana Eugène Suea i kriminalističke priče sa zagonetkom tipa Conana Doylea” (ibid.: 180). Razvijajući prispodobu dalje, nastavit će Lasić o navedenome romanu:

Možda se najbolje mogao smjestiti u onu tradiciju kriminalističkog romana na kojoj su najkласičnija djela dali Emile Gaboriau romanom “L’Affaire Lerouge” (1866) i Gaston Leroux glasovitim romanom “Le Fantôme de l’Opéra” i “Le mystère de la chambre jaune”. Taj model polazi – poput modela-zagonetke (Edgar Allan Poe, Conan Doyle, Aghata Christie) – od nekog zagonetnog umorstva [...] (ibid.).

Pozicionirajući *Kneginju iz Petrinjske ulice* u okvire svjetske kriminalističke tradicije (slično kao što je učinio i Hergešić kada je Zagorkine povijesne romane usporedio sa svjetskim klasicima rečenoga žanra), Lasić će mu “preteče” pronaći među domaćim “poznatijim” primjerima, otkrivajući u prvome hrvatskom kriminalističkom romanu “*sintezu triju narativnih tendencija hrvatskoga devetnaestoga stoljeća: Šenoinu narativnu arhitektoniku, Becićevu epizodičnu raspršenost i Kovačićevu zagonetnost karaktera*” (usp. ibid.: 181). Dok se Hergešić zadovoljava nalazom kako je dovoljan dokaz “Zagorkine mjere” činjenica da njezini romani dosljedno i dostojno prate smjer “zabave i domoljubne pouke” što ga je zacrtao *Magnus Parens alias Šenoa*,¹⁷ Lasić će pokušati definirati *differentias specificas* Zagorkine književnosti, otkrivajući, na prvi pogled paradoksalnu odliku stila i strukture njezinih romana: “*sintezu maksimalne raspršenosti i maksimalne sjedinjenosti*” (usp. ibid.: 194).

Što se svjetonazorske komponente Zagorkinih romana tiče, i Lasić slijedi poznate činjenice o Zagorkinoj “borbi” na, kako ih je nazvao Hergešić, “nekoliko frontova” (XVIII), a moguće bi ih bilo sažeti u tri natuknice – nacionalno, socijalno i žensko pitanje. Proširujući razmatranje potonjega u kontekstu Zagorkina stvaralaštva, Lasić će, na neki način, anticipirati suvremena feministička čitanja. Ustanovljujući kako se većina Zagorkinih junakinja koleba između javnoga, političkog angažmana koji za sobom povlači

¹⁷ O Šenoinoj “očinskoj” ulozi u kontekstu razvoja hrvatskoga romana usp. npr. Nemeč, 1999: 79–131.

užitak (i breme) osobnoga rizika i odgovornosti, s jedne, te muške zaštite (i ograničenja) u vidu sretnoga braka koji kulminira rođenjem muškoga nasljednika hrabre i domoljubne suprugove krvi, s druge strane, tvrdi:

Zagorkini su romani tako komponirani da završna ravnoteža (završni hepi-end) djeluje i uvjerljivo i neuvjerljivo. Dolazi nakon mnogih prethodnih ravnoteža koje su se jedna za drugom raspadale pa nam se čini da i nakon ove, završne (tako drage, pa zato i uvjerljive), može vrlo lako doći do novog zapleta (koji gotovo da očekujemo i želimo). Slično je i s ostvarenim jedinstvom muškoga i ženskog principa. Ono se ponovno može raspasti pa će junakinja opet tražiti idealni cilj, koji u dnu njezina bića, u biti njezinoj, postoji. Zagorkini su romani mnogo dublji od njezine “feminističke” ili “naprednjačke” teze koja sadrži rješenje odnosa među spolovima. Njezini su romani prožeti tom tezom, ali je njihov sadržaj dublji i širi od te teze pa istodobno upućuje na misao da *nema definitvnog rješenja*, jer je ljudsko biće uvijek i razdvojenost suprotnih elemenata i njihovo jedinstvo (1986: 172–173).¹⁸

Udaljavajući se tako od uobičajenih (i danas aktualnih) teza o tome kako bi Zagorki, kao i njezinim junakinjama, bilo lakše da su bile “muško”, Lasićeve je iskaze moguće interpretirati i kao insistiranje na činjenici da nema fiksiranih muških ni ženskih identiteta, da su anomalije ne samo moguće i dopuštene već i produktivne; da su posljedica i uvjet “ljudske slobode”.

Sloboda koju ustanovljuje kao ideal Zagorkine stvaralačke svijesti i njenih “osobnih svjetonazora”, očituje se, pokazuje Lasić, i na strukturnome planu njezinih romana. Otkrivajući kako je već svojim prvim romanom *Roblje* najavila znatnu i značajnu naznaku odmaka što će ga njezina književnost ostvariti u odnosu na nacionalnu tradiciju, Lasić utvrđuje:

Ogolivši [u *Roblju*] Šenoinu formu, Zagorka stvara tako čvrstu strukturu da je ova postala prava antiteza životne enigme, karikatura slobode: sve je tu bilo *suviše* jasno, *suviše* sređeno, *suviše* dovršeno, *suviše* cjelovito, *suviše* skladno i *suviše* oprezno. Raznolikost i bogatstvo prorijedili su se i smrznuli. Ukrućenost je prijetila da uništi svaki pomak: svijet statičnosti. Zagorka se, dakako, mogla vratiti onom glavnom smjeru narativne metode pa slijediti liniju Đalski-Novak-Leskovar-Nehajev, tj. liniju razvijanja i proširivanja harmonične narativne strukture i njezina

¹⁸ Feminističku interpretaciju Zagorkinih “androginih junakinja” i “gotovo radikalnih seksualnih identiteta”, koje njezini romani nude, predložila je Maša Grdešić na znanstvenome skupu “Marija Jurić Zagorka – Život, djelo, nasljeđe”, koji se, povodom obilježavanja pedesete godišnjice Zagorkine smrti održao u Zagrebu 30. studenoga i 1. prosinca 2007. godine. Sažetak izlaganja usp. u Grdešić, 2007.

realističkog modela. Za to je imala sve sposobnosti, što potvrđuju “Vlatko Šaretić” i “Kamen na cesti”. Nema nikakve sumnje da bi na tom putu razvoja dala zapažena djela s izrazitom intelektualno-moralnom tematikom. Isto je tako sigurno da je ne bi pratio glas pisca “šund-literature” niti etiketa cirkuskog zabavljača. Bila bi jedan od one bezbrojne plejade pisaca koji su prihvatili taj model i koje je taj model dobrim dijelom ugušio. Ona je, međutim, izabrala drugi put. [...] ona se te početne čistoće, čvrstoće, dovršenosti i statike prestrašila. Bilo je to nešto što je odudaralo od njezina dominantnog nagnuća – slobode. Krenula je, dakle, od ove dovršenosti prema beskonačnosti. Njezin se problem sastojao u sljedećem: kako očuvati ljepotu stabilnosti i čistoću sigurnog prostora, a ipak ih razoriti (1986: 92–93).

U citiranome se odlomku očituje naizgled slična, ali u krajnjim konzekvencama različita, argumentacijska nit kojom Branimir Donat, u predgovoru *Gordani* (1977), nastoji objasniti fenomen “čarobne moći” kojom Zagorka “privlači nove i nove čitatelje”, odnosno “vitalnost” njezina književnog opusa (usp. VI). Tvrdeći kako je riječ o kontradiktornoj sprezi, “o piscu bujne mašte, neobuzdane pripovjedačke kombinatorike i sposobnosti da u rukama čvrsto drži konce” (usp. *ibid.*: [V]), Donat će svoju eksplikaciju poduprijeti tezom kako su i Zagorkini književni romani potvrda da “trivijalna književnost ima neka svoja pravila od kojih nerado odustaje”, a njihova se postignuća, osim u sferi pouke i zabave, svode na “kompenzatorsku funkciju”, jer takva književnost daje “stanovitu zadovoljštinu frustriranom duhu koji pokušava naći objašnjenje vlastite sudbine u okvirima determiniranosti” (usp. *ibid.*: VII):

Autorica *Gordane* nastavlja djelovati u onom literarnom prostoru što ga je omeđio August Šenoa svojim povijesnim romanima u kojima je na romantičarski način tragao za oblicima i konzekvencama naše narodne povijesti, a to je u prvom redu traganje za oblicima individualističkog bunta koji stjecajem okolnosti postaje oličenjem nekoga urođenog osjećaja slobode (*ibid.*).

Za razliku od Donata, koji detektira slobodu tek kao žuđeni svjetonazorski ideal Zagorkinih romana, nalazeći da su isti determinirani s jedne strane šenoinskom tradicijom, a, s druge strane, zakonitostima trivijalnoga žanra, Lasić će insistirati na tome da sloboda u slučaju Zagorkine književnosti nije samo sadržajni i ideološki projekt, već je i stilski i, kako je ranije citiranim Lasićevim tvrdnjama pokazano, strukturno podržavano načelo, i to u smislu udaljavanja od tradicije. Zahvaljujući stremljenju slobodi i afinitetima spram transgresije svakovrsnih granica (što, i jedno i drugo, dolazi do izražaja u njezinome djelu), Zagorka je, nalazi Lasić, ostvarila “jedan od najčudnijih

(možda i najfascinantnijih) romanesknih opusa hrvatske književnosti” (1986: 93).¹⁹

Ne čitaju ljudi Zagorku *samo* zbog vještine fabuliranja, najsmionijih zapleta i najnapetijih rješenja, nego *i* zbog toga što tu – u tim pričama bez kraja i mjere – živi egzaltacija duha slobode. Zagorkina su djela poziv čitaču da barem u imaginaciji doživi svoje slobodno i herojsko biće, kada ga sivilo svakodnevnih prakse sili na robovanje, automatizam i bijedu osrednjosti (ibid.: 39).

Kako je oslobađanje od jednih principa najčešće sputavanje drugima, a svako udaljavanje od utvrđenih, središnjih pozicija bijeg u stanovitu krajnost, i sloboda ustanovljiva u Zagorkinim romanima svjedoči o kontradiktornim metodama na kojima se zasnivala i koje su je proizvodile kao i o kontradiktornim, paradoksalnim rezultatima što ih je polučivala.²⁰

¹⁹ Koliko je ova tvrdnja “smjela” u odnosu na tradicionalne književno-znanstvene ocjene Zagorkinih djela, očito je kada se ona usporedi s opreznim sudom što ga je Ivo Hergešić, i pored ekspliciranoga htjenja “da se oslobodimo jeftinih krilatica o ‘šundliteraturi’ za ‘kravarice’” (prema Đorđević: 204), dijelio o istoj: “Na kraju, ne bih želio da vi i vaši čitaoci steknete dojam da autoricu ‘Gričke vještice’ hoću proglasiti velikim piscem. Šenoa je bio veći (u što nitko neće posumnjati), pa i Josip Eugen Tomić, a možda i Ferdo Becić ili čak Higin Dragošić” (ibid.: 204–205).

²⁰ Zagorka je, rečeno je već, pisanje povijesnih romana smatrala žrtvom zbog koje je morala ostaviti, po njezinu sudu, korisniji, časniji (i muževniji) novinarski rad: “Zagorka nije tragična samo po tome što nije vjerovala u *svoj način* pisanja nego i po tome što nije vjerovala u *književnost*, a bila je književnik” (Lasić, 1986: 64). Kako ni jedan paradoks nije jednostavan, tako se ni ovaj, što ga je kod Zagorkine ustanovio Lasić, nije iscrpio u navedenom: Zagorka je “*srećom*” bila “prisiljena da se bavi književnošću a ne politikom. Postala je suprotno od onoga što je željela biti – postala je NEKORISNOM. Ta ju je smrt vodila pravom životu. Paradoks je potpun: u njezinoj nekorisnoj naraciji (koja samo u površnom sloju sadrži didaktiku i korisne pouke) nalazi se najveća korist za hrvatsku književnost i za njezino kretanje prema zrelosti i samosvijesti. S tim – tako često preziranim, odbacivanim i neshvaćenim – romanesknim opusom, kojeg se i ona sama ponekad stidjela, postigla je ono čemu je težila cijelog života, a posebno od onog dana kad je prešla prag ‘Obzora’ – postigla je *prisutnost* u povijesti hrvatskog nacionalnog bića. Pobjeda je došla na onom području koje je čekalo da se pojavi pravi pisac koji će umjeti da u pravila romaneskne strukture unese igru, maštovitu raspojasanost fabuliranja, drskost tamno-prozirnih zagonetki, privlačnost tematskih križaljki, naivnost arhetipskih struktura ponašanja, napetost hodanja rubom ponora, jednostavnost metafore i patetičnu melodramatičnost dijaloga, čežnju za ljubavnom srećom i divovsku borbu protiv zla. Hrvatski roman čekao je na onog Rimbauda koji je volio sitne, nekorisne, bezvezne i neozbiljne stvari [‘Volio sam idiotske slikarije, nadvratnike, dekoracije, pelivanska platna, cimere pučke slikarije; zastarjelu književnost, crkveni latinski jezik, erotske knjige bez pravopisa, romane naših baka, vilinske bajke, dječje knjižice, stare opere, priglupe refrene, naivne ritmove, prema Lasić, 1986: 66], onu čudnu alkemiju teksta protivnu duhu ozbiljnosti i mjere. Zagorka je obogatila hrvatsku narativnost šireći joj horizonte slobode. A to je značilo: sloboda koja je prožela njezin

Put prema novome narativnom govoru neće biti lagan. Stječe se dojam da je Zagorka čak tražila način kako da ga izbjegne. [...] Odlučni korak učiniti će onda kad *ozbiljnost* pretvori u *igru*: realistički romaneskni model u feljtonsku razigranost i neobaveznost. Bio je to trenutak oslobođenja od “literarnog bontona”, odnosno trenutak odbacivanja respektabilnih propisa: zaokret koji ju je vodio od utvrđenih vrijednosti prema prezrenim trivijalnim formama (Lasić, 1986: 93).

Zagorkin je slučaj potvrdio kako “sloboda” uglavnom vodi do ograničenja iz kojih (ili usprkos kojima) će se reproducirati neke nove mogućnosti. Parafrazirajući još jednom Hergešića, Zagorkina “krivnja” može se promatrati i kao njezina “zasluga”, podjednako kao što joj se i najveće “zasluge” mogu pripisati u najveću “krivicu”. Upravo su sloboda ograničavanja i ograničenja koja oslobađaju, načela što se nameću kao formativna za stvaralaštvo ne samo Marije Jurić Zagorke, već i – Stanka Lasića.

Inzistirajući na tome kako je temeljan uvjet Zagorkina uspjeha bila sprega rada i slobode,²¹ a ostvarujući se i sam kao poklonik “suludoga vjerovanja u vrijednost rada kao jedine emocionalne i intelektualne utjehe koja nam preostaje” (Valentić), Lasić će Zagorku reprezentirati ne više kao fenomen po modelu poznatih i priznatih autora (“muževa na mjestu”), već kao model za realizaciju vlastitoga fenomena.²² A, ako bi se koga, u kontekstu hrvatske književne znanosti, moglo nazvati fenomenom, čini se kako

romaneskni govor ugradila se u najbolje tradicije hrvatske književne, intelektualne i političke povijesti te tako osigurala Zagorki *nezamjenjivo* mjesto u našoj kulturi. To mjesto nije veliko [prema Lasićevim argumentima čini se da bi, ukoliko se njega pita, to mjesto, u odnosu na ono što joj ga je dodijelila hrvatska književna historiografija, ipak trebalo biti veće] ali je neizbrisivo. Trajnu prisutnost nije joj donijela politika nego književnost, njezina prva i najdublja opsesija” (ibid.: 66–67).

²¹ Referirajući o navedenim fenomenima vezanima uz Zagorku, Lasić, ne skrivajući svoju fascinaciju, piše: “Zagorka je također rano ustajala, čitala i pisala kod kuće, a zatim već u sedam ujutro odlazila u Gundulićevu, gdje bi ostajala do duboko u noć. Vrativši se kući, ponovno bi se bacala na posao. [...] Zagorka je potpuno utonula u rad: svijet je prestao postojati, zaustavio se u njezinu radnom prostoru. *Sve se pretvorilo u rad*: ‘Uhvatio me rad kao neka manija. Što više je bilo rada, to je moja sreća bila sigurnija i veća.’ [‘Tko ste vi?’ – ‘Hrvatica’, 1939, br. 8, str. 261]. Sada je postala *svjesna* onoga što ju je kao nejasna spoznaja i nezatomivi poriv neprestano hrabrilo i spašavalo: *rad je sinonim slobode*. Odlučno i svjesno podvukla je crtu jednakosti između rada i slobode: jedno je postalo identično drugom. Uzdigla se do samosvijesti koja će ostati njezinom osnovnom značajkom sve do njezine smrti: prostor slobode može se osvojiti, obraniti i proširiti jedino radom” (1986: 74).

²² Navedeni dojam upotpunjuje gesta kojom Lasić Zagorku reprezentira i kao model za druge hrvatske pisce. Izokrećući tradicionalne komparativne izvode u kojima je Zagorka uvijek bila drugi član usporedbe, na jednome će mjestu ustvrditi: “Imat ću smjelosti pa reći da joj mnogi hrvatski pisac sličī” (ibid.: 65).

bi to svakako bio i Stanko Lasić, “neobična pojava na domaćoj intelektualnoj sceni, neprispodobiva s ijednim drugim akterom domicilne sveučilišne kritike”, kako ga je ocijenio Tonči Valentić: “Ta posebnost i neobičnost sastoji se u predanu radu, opsesivnom čitanju i pisanju, strpljivu i mukotrpnu prolaženju nepreglednim mnoštvom tekstova [...]” (ibid.). Spisateljska praksa koja pretpostavlja i afirmira rad kao uvjet slobode i slobodu kao uvjet i posljedicu rada, ne može računati na svekoliko i svakovrsno prihvaćanje. Štoviše, imanentna joj je sumnja, ne samo sumnja u Druge i sumnja Drugih, već u određenoj mjeri (ako ne i ponajviše) – sumnja u Sebe.

U svibnju 1997. g., u 88. je broju časopisa *Vijenac* obilježena sedamdeseta obljetnica Stanka Lasića. Između ostalih priloga, dojmljiv je tekst Zorana Kravara, koji obznanjuje kako Lasića (kao osobu koju neposredno poznaje i kao autora kojega je upoznao posredstvom njegovih knjiga) doživljava “neistomišljenikom od formata” (20). Tragajući za poveznicom između “fenomena Zagorka” i “fenomena Lasić”, u inspiraciji citiranoga Kravarovog suda, konstatirati je kako su i Zagorka i Lasić, u svakome slučaju, “od formata”. Suočiti će se s time svatko tko se upusti u avanturu iščitavanja njihovih tekstova, čak i onda kada pretpostavljeni čitatelj otkrije da je autorski koncept koji se nadaje iz njih u raskoraku s njegovim stavovima. Takav će čitatelj – Lasićev i(li) Zagorkin – najvjerojatnije morati zaključiti da je riječ o “*mišljenicima* od formata”, i tada kad se oni pokažu “neistomišljenicima”. Težište će, reći će Kravar, biti na “formatu”. Jer, kako poentira navedeni autor, “svjetonazorsko”, a dodali bismo i ino “neistomišljeništvo ionako je privatna stvar” (ibid.) – sve dok ono ne ograničava slobodu Drugoga. Ideal slobode i rada koji je pretpostavkom i načelom što ga afirmiraju i reprezentiraju Zagorkini i Lasićevi tekstovi, ne samo da ne sputava, već uvijek iznova provocira druga i drugačija čitanja, pisanja i preispisivanja – dokaz je tome recepcija Zagorkina književnog i publicističkog, kao i Lasićeva književno-znanstvenog stvaralaštva.

U procesima recepcije “lika i djela” Marije Jurić Zagorke, aktualnima posljednjih desetljeća, moguće je ustanoviti podjednako prakse koje se iscrpljuju u nastojanjima da se Zagorka uključi u debordovsko “društvo spektakla”²³, kao i one u kojima se Zagorkino stvaralaštvo percipira kao

²³ Riječ je o društvu u kojemu se “život”, prema Debordu, objavljuje kao “golema akumulacija spektakla” (35). U takvome društvu evidentno je, između ostaloga, načelo “fetišizma robe” (usp. ibid.: 50): “Gubitak kvalitete, koji je tako očit na svim razinama jezika spektakla, od predmetâ koje hvali, do ponašanja kojima upravlja, upravo izražava temeljni karakter stvarne

nešto sadržajnije i poticajnije – kao povod za (čitateljsko ili spisateljsko) participiranje (i uživanje) u, za ovu priliku imenovanome, “društvu teksta”.²⁴ Za Lasićem, koji na izazov uvijek odgovara tekstom i vlastitim tekstovima uvijek nudi izazove, valja tragati, dakako, u okvirima potonjega.²⁵ U okvirima potonjega pronašao je i Lasić – između ostaloga što je zaokupilo njegov čitateljski odnosno znanstveni interes – i Zagorku.

LITERATURA

- Batušić, Nikola (prir.) (1973): *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, PSHK, knj. 36, Matica hrvatska, Zora, Zagreb.
- Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti? Ekonomija jezičnih razmjena*, prev. A. i M. Škiljan, Naprijed, Zagreb.
- Brešić, Vinko (prir.) (1997): *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb.

proizvodnje koja isključuje stvarnost: robni oblik je u potpunosti jednakost sa samim sobom, kategorija kvantitativnoga. Roba razvija kvantitativno i sama se može razviti u njemu” (ibid.). Problematizaciju Zagorko-kao-branda usp. u Kolanović (2006: 30), a tezu o “spektakularizaciji” Zagorkinih romana kao “popularne robe” potkrijepilo bi i zapažanje Maše Grdešić o njihovim reklamama u terminu “prve hrvatske sapunice” (2005: 233), kao što bi je mogla oprimirati i propagandna izjava urednice najnovijih izdanja Zagorkinih romana objavljena 16. 4. 2004. u *Slobodnoj Dalmaciji*: “- U svim dosadašnjim izdanjima štedjelo se na papiru, slog je bio pregust, i to je otežavalo čitanje romana koji ima 4700 autorskih kartica. Stav Školske knjige i naših sunakladnika bio je da našim raskošnim izdanjem Gričke vještice, i uopće njezinih Sabranih djela, damo hommage našoj književnici golema značenja, ali i hrvatskom nakladništvu i hrvatskoj kulturi. Zbog toga sam žrtvovala taj sedmi svezak, odnosno troškove za njegovu tiskanje, u želji da se čitatelji, dok čitaju, ne muče i, na poslijetku, da se vidi da je to proizvod XXI. st.” (prema: Mustapić). Što se citiranoga iskaza tiče, on ne samo da zanemaruje činjenicu kako “sedmi svezak” nije ništa novo u odnosu na ranija izdanja *Gričke vještice* (usp. 1972; 1976; 1982; 1985), već i u namjeri da se čitateljima obeća što manje “čitalačke muke” (pri čemu će oni, kao što je to i inače slučaj s “ali to nije sve” reklamama, svoj “raskošni” komplet s “dodatnim” sedmim sveskom, usprkos prvome, primamljivome “gratis” dojmu, i nešto više platiti) previda da je takva najava Zagorkinih romana suprotna svjetonazorima koje oni, bez iznimke, protežiraju: apologiji rada, (neo)prosvjetiteljskim, “prosvijećenim” idealima te senzibiliziranosti spram socijalnih nejednakosti (favoriziranje onih skromnije platežne moći koji si “raskoš” ne mogu priuštiti, kao i animozitet spram onih “ne pobjogatoga duha” koje će “raskoš” – bez “rada” i “muke” – zadovoljiti).

²⁴ Predloženu opreku “društvo spektakla” – “društvo teksta” valja shvatiti samo kao retoričku akcentuaciju zaključka ovoga rada, a ne kao prijedlog u bilo kojem smislu ambicioznije ideje. Jasno je da bi se u stanovitim okolnostima i “društvo teksta”, shvaćeno na drugačiji način, moglo promatrati kao, primjerice, medij ili sadržaj spektakla.

²⁵ Radi ilustracije navedene tvrdnje usp. Matan; Lasić, 2004.

- Debord, Guy (1999): *Društvo spektakla*, prev. G. Vujasinović, Arkzin, Zagreb.
- Detoni Dujmić, Dunja (1998): *Ljepša polovica književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Donat, Branimir (1977): “Predgovor”, u: Marija Jurić Zagorka: *Gordana*, Stvarnost, Zagreb, str. V–XII, ili: isto, 1984, str. V–[XII].
- Donat, Branimir (1988): “Na tragu Šenoe, Tomića i Gjalskog”, u: Marija Jurić Zagorka: *Mala revolucionarka*, Mladost, Zagreb, str. 159–169, ili: isto, u: isti: *Drukčije. Eseji i feljtoni* (1990), Znanje, Zagreb, str. 86–98.
- Đorđević, Bora (1965): *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Stvarnost, Zagreb.
- Fališevac, Dunja (2002): “Odjeci Francuske revolucije i slika jakobinske urote u *Republikancima* Marije Jurić Zagorker”, *Umjetnost riječi*, br. 4, str. 243–260, ili: isto, u: *Dani Hvarskog kazališta. Hrvatska književnost i kazalište dvadesetih godina 20. stoljeća* (ur. N. Batušić et al.) (2003), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split, Zagreb, Split, str. 131–149.
- Grdešić, Maša (2005): “Politička Zagorka. *Kamen na cesti* kao feministička književnost”, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VII. (Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća) sa znanstvenog skupa održanog od 30. rujna do 1. listopada 2004. godine u Splitu* (ur. C. Pavlović i V. Glunčić-Bužančić), Književni krug, Split, str. 214–235.
- Grdešić, Maša (2006): “Melodramatska imaginacija i prosvjetiteljske tendencije u *Vitezu Slavonske ravni*”, u: Marija Jurić Zagorka: *Vitez slavonske ravni*, Školska knjiga, Zagreb, str. 495–509.
- Grdešić, Maša (2006a): “Plameni inkvizitori između ‘historijske vjernosti’ i romantične idealizacije”, u: Marija Jurić Zagorka: *Plameni inkvizitori*, Školska knjiga, Zagreb, str. 695–706.
- Grdešić, Maša (2007): “Zagorkin koncept androginije”, u: *Znanstveni skup Marija Jurić Zagorka – Život, djelo, nasljeđe* [sažeci izlaganja], Hrvatsko novinarsko društvo; Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, str. 9.
- Hadžić, Fadil (prir.) (1999): *Antologija hrvatskog humora. Zlatna knjiga humorističke i satiričke književnosti kroz šest stoljeća*, V. B. Z., Zagreb.
- Hergešić, Ivo ([1963]): “Marija Jurić-Zagorka”, u: Marija Jurić Zagorka: *Grička vještica. Svezak I.*, Stvarnost, Zagreb str. V–XXI.
- Hodža, Milan dr. (1931): “Dr. Milan Hodža o Zagorkinom radu”, *Ženski list*, br. 7, str. 27.
- Jakobović-Fribec, Slavica (2006): “Marija Jurić Zagorka: protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma”, *Republika*, br. 6, str. 14–[24] i *Književna republika*, br. 5–6, str. 43–52.
- Jukić, Tatjana (2005): “Vitez, žena, Petar Pan. Odrastanje povijesti u Zagorkinoj *Gordani*”, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VII. (Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća) sa znanstvenog skupa održanog od 30. rujna do 1. listopada 2004. godine u Splitu* (ur. C. Pavlović i V. Glunčić-Bužančić), Književni krug, Split, str. 205–213.
- [Jurić, Marija] Zagorka (1929): “Kako je nastao i razvijao se ‘Ženski List’?”, *Ženski list*, br. 12, str. 8.

- [Jurić, Marija] Zagorka (1956): *Kako je bilo*, Biblioteka Memoari naših savremenika, Beograd.
- Jurić, Marija Zagorka (1972; 1976; 1982; 1985): *Grička vještica*. Sv. 1–7, Stvarnost; ibid.; Stvarnost, Liber; August Cesarec, Zagreb.
- Kolanović, Maša (2006): “Od pripovijedne imaginacije do roda i nacije. Marija Jurić Zagorka u kontekstu žanra romanse”, u: “*Osmišljavanja*”. *Zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela* (prir. V. Brešić), FF press, Zagreb, str. 327–358.
- Kolanović, Maša (2006a): “Svjetovno pismo Marije Jurić Zagorke”, u: Marija Jurić Zagorka: *Kći Lotrščaka*, Školska knjiga, Zagreb, str. 449–465.
- Kolanović, Maša (2006b): “Zagorka – sinonim za popularno”, u: Marija Jurić Zagorka: *Gordana*, Školska knjiga, Zagreb, str. 575–594.
- Lasić, Stanko (1986): *Književni počeci Marije Jurić Zagorke. Uvod u monografiju*, Znanje, Zagreb.
- Lasić, Stanko (1988): “Pogovor”, u: Marija Jurić Zagorka: *Kneginja iz Petrinjske ulice*, Mladost, Zagreb, str. 441–445.
- Matan, Branko; Lasić, Stanko (2004): *Bibliografija Stanka Lasića*, Udruga za kulturu *Gordogan*, Zagreb.
- Matić, Alida (1987): “Pripovjedački postupak Marije Jurić Zagorke”, u: *Trivijalna književnost. Zbornik tekstova* (ur. S. Slapšak), Studentski izdavački centar, Institut za književnost i umetnost, Beograd, str. 133–145.
- Mustapić, Anđelka (2004): *Od sveščića do tvrdih korica*, “Slobodna Dalmacija”, 16. XI. Dostupno na: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20041116/kultura02.asp>
- Nemec, Krešimir (1995; 1999): *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (1998): *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (2004): “Stroj za proizvodnju priča”, u: Marija Jurić Zagorka: *Grička vještica*, sv. 7. *Buntovnik na prijestolju*, Školska knjiga, Zagreb, str. 651–663.
- Nemec, Krešimir (2006): “Eros i politika”, u: Marija Jurić Zagorka: *Republikanci*, Školska knjiga, Zagreb, str. 923–934.
- Pavličić, Pavao (1989): “Grička vila”, u: Marija Jurić Zagorka: *Vitez slavonske ravni*, Mladost, Zagreb, str. 405–408.
- Sekulić, Ljerka (1973): “Grička vještica u borbi protiv mračnjaštva”, *Umjetnost riječi*, br. 2, str. 103–120.
- Senker, Boris (2000): *Hrestomatija novije hrvatske drame. I. dio. 1895–1940.*, Disput, Zagreb.
- Sertić, Mira (1973): “Povijesni roman na rubu književnosti”, *Umjetnost riječi*, br. 2, str. 121–133.
- Sklevicky, Lydia (1996): *Konji, žene, ratovi*. Odabrala i priredila D. Rihtman Auguštin, Ženska infoteka, Zagreb.
- Valentić, Tonči (2006): “Preispitivanja u samoći. Branko Matan, Stanko Lasić, Bibliografija Stanka Lasića; Stanko Lasić, Članci, razgovori, pisma, Gordogan, Zagreb, 2004.”, *Vijenac*, br. 312, 16. veljače. Dostupno na: <http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac312.nsf/AllWebD>

SUMMARY

FROM PHENOMENON TO MODEL

Regarding Lasić's Zagorka

Suzana Coha

The first part of the paper indicates the peculiarities of readers' and literary-historical reception of Zagorka's „person and literary work“, pointing out Hergešić's preface to her *Collected Works* (1963) and Lasić's *Introduction to the Monograph on Marija Jurić Zagorka* (1986) as the key contributions which preceded contemporary interests (inspired mostly by cultural and feminist theories) in the mentioned women-writer. The final part emphasizes the specific qualities of the latter book, the point of which is directed towards suggesting the possible connections between the creative habitus and ethos of Stanko Lasić and Marija Jurić Zagorka.

Key words: Marija Jurić Zagorka, Ivo Hergešić, Stanko Lasić, reception, popular literature

Primljeno 18. siječnja 2008.